

19. yüzyıl başlarında “Yunanistan”

Yunan İhtilali'nin öncesindeki “Yunanistan” dan söz etmek bir belirsizlik içerir; bu dönemde, yeni doğmakta olan ulusun ülkesi yada vatani tam olarak belli değildi. Bugünkü Yunanistan topraklarında ve özellikle Mora, Atika ve Tesalya'da Yunanlılar daha yoğun bir nüfus oluşturlardı. Ama kültür odakları İstanbul, Selanik, kimi Ege yada Yunan Denizi adaları (Hydra, Korfu gibi) ve Osmanlı Devleti sınırları dışındaki kimi büyük kentlerdi (Venedik, Viyana, Odesa gibi).

Yunanlılar'ın, yada kimi zaman kendileri için kullandıkları başka isimleriyle söylediğimizde, Rumlar'ın, Grekler'in yada Hellenler'in sosyal konumlarından genel bir biçimde söz etmek de pek kolay değildir. Osmanlı Devleti içinde yer almış olan “millet”ler için yargılar, genel olduklarında, kimi yanlış sonuçlara varmamıza neden olabilirler. En başta tarih içindeki “Yunanlılar”ın ve özel olarak Osmanlı Devleti yönetimindeki Rum milletinin sosyal konumu, bir dereceye kadar yüzyıllar içinde belli bir süreklilik ve istikrar göstermiş olan hukuksal konumlarından bağımsız, uygulamada zaman içinde önemli olan kimi değişikliklere uğramıştır. Ama yöreden yöreye de “uygulamalar” aynı değildi. Kimi adalar, örneğin, özel statüdeydi, İstanbul halkı ayrıcalıklı sayıldı ve bu kentin Rumlar'ı, örneğin, devşirme sistemine alınmadı. Ama daha önemlisi Rum milletinin bir bütün oluşturması da “ümmet” söylemi ve anlayışı içinde bir anlam taşır. Din açısından Rumlar bir bütün olmakla birlikte toplumsal açıdan sınıflara, tabakalara, yani yatay dilimlere ayrılan bir piramit oluştururdu. Bu farklılıklara, kültür, lehçe, yöresel geleneklerden ve yerel Osmanlı yönetiminin konjonktürel dalgalanmalarını da eklediğimizde, genel bir biçimde “Rumlar'ın sosyal konu-

mundan” söz etmenin ne denli kapsamlı bir girişim olduğu ortaya çıkmaktadır.

Böylesine geniş bir konu bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Ama bir yerde bu çalışma “Yunanlılar”ın sosyal ve kültürel konumlarını dolaylı olarak ve oldukça geniş bir biçimde ele almaktadır. Yunan İhtilali’nden önceki dönemdeki ideolojik tartışmalar bu “ulus”un yada “millet”in konumu ile ilgilidir. Değişiklik isteyen güçler genelde şikâyetleri olan (yada isterseniz çıkarlarını farklı bir düzende gören) ve sistemlerini, düşledikleri yönetimi dile getiren kesimdi. Başka bir kesim memnun olduğundan (yada başka nedenlerden) konumlarının fena olmadığını ileriye sürüyordu. Bu çalışma bir yerde bu farklı görüşleri ileriye sürenlerin mücadelesini anlatmaktadır.

Velestinli Rêgas’ın *Anayasa’sı*, bu düşünürün nasıl bir devlet yapısı, toplumsal düzen ve yurttaş/devlet ilişkileri istediğini ortaya koymaktadır. İstedikleri “eksik” olanları, eksik olanlar ise “sosyal konumu” ve “sosyal yapı”yı göstermektedir. Cumhuriyetçilerin yazılarında, şikâyetleri ve dolayısıyla “Rum milleti”nin toplumsal konumunu gene dolaylı bir biçimde görebiliriz. Özellikle *Hellen Nomarşisi* adlı kitap toplumsal konum ile doğrudan ilişkili olan bir yapıdır. Değişiklik istemeyen kesim ise Rumlar’ın “iyi” konumlarını vurgulamışlardır. Onlara göre durum tatminkâr ve düzende köklü değişiklikler gereksizdi.³⁴ Bu çalışma “Yunanlılar”ın kültürel konumlarına da, oldukça sınırlı bir biçimde de olsa bir dereceye kadar ışık tutmaktadır. Aydınlanma hareketinin Ortodoks dünya içinde doğurmuş olduğu sarsıntılar ve “uyanış”, ideolojik tartışmaların içinde görülebilir. Bu tartışmaların içinde okuyucu konuyu aydınlatacak olan ve o dönemin tazeliğini taşıyan görüşleri, değerlendirmeleri ve yargıları bulacaktır.

Tarihçinin çok kez tartışanlara karışıp; hakem hattâ yargıç

34 “Türkiye Tarihçiliği” adlı bölümde de sosyal yapı ile ilgili bilgi vardır.

olması istenir. Bu bir yerde gerçekten gereklidir; özellikle tarih içinde ileriye sürülmüş tezlerin abartılmış oldukları, aşırı heyecanlı ve propagandaya yönelik polemikler oldukları biliniyorsa. Ancak toplumsal yapı bir bütün olarak ve kapsamlı bir biçimde ele alınmadan bir araştırmacının, gerekçeleri gizli tutup yalnız kararını ilan eden kötü bir yargıç gibi davranması ve ana konusu olmayan, ele almadığı bir konu ile ilgili olarak genel yargılarını sunmasını istemek uygun mudur? Kaldı ki toplumsal konum ile ilgili yargılar bir değerlendirme sorunudur. Söz konusu dönemdeki insanlar kendi toplumsal konumlarını “iyi” yada “kötü” diye değerlendirdiklerinde iki yüzyıl sonra gelecek araştırmacı ne dereceye kadar karşı bir tez savunmaya hak kazanabilir?

Bu çalışmada, zamanlarının yada tarihin ürünü olan geçmişteki insanların tutumlarına saygı ile yaklaşmıştır. Hangi görüşü savunmuş olurlarsa olsunlar bu saygı hep vardır. Seçtikleri saftan başka bir safta zaten olamazlardı. Burada onları yargılamaya değil anlamaya çalışılmıştır. Onları zamanın konjonktürü içine yerleştirmeye çalışılmıştır. İki yüz yıl önce yaşamış insanların duygularına ve tercihlerine bugün saygı ve anlayışla eğilemeyen tarihçilere karşı ise aynı derecede tarihsel bir hoşgörü göstermek doğal olarak daha zordur.

Bu bölümde iki konu ele alınmaktadır. Ana konunun nasıl bir dünya içinde yer almış olduğunu göstermeye yönelik “Dünya Konjonktürü” adlı alt bölümde “Yunan” olayı Batı dünyası ilişkisi içinde sergilenmekte, “Ekonomik Yapı” başlığı altında da zamanın kimi temel ekonomik indeksleri verilmektedir.

Söz konusu dönem Aydınlanma ve Fransız Devrimi dönemidir. Bu sarsıcı olaylar göz önünde bulundurulmadan toplumların ve insanların kimi davranışları anlam kazanamamaktadır. Fransız Devrimi “Yunan” ulusunun büyük bölümünü etkilemiştir. İstanbul’da bile 14 Temmuz 1793’te

“Demokrasi Bayramı” adı altında Bastil’in yıkımı kutlanmış, *İnsan Hakları Bildirgesi* okunmuştu (Kitromelidēs 1990, 25). Fransız Devrimi ile birlikte üç gelişmenin haberi yayıldı: a) Aydınlanma’nın yarattığı politik değişiklikler, b) zorla değişen toplumsal hiyerarşi ve c) kilisenin ikincil konuma düşmesi. 1798 yılında Fenerliler arasında bile yeni görüşlerin taraftarları görülür (Apostolopoulos 18). Bir yanda yıkılan Bastil, öte yanda Babiâli ve arada yön arayan ideolojik mücadeleler...

Dünya konjonktürü

1821 Yunan İhtilali’ni doğuran olaylar zincirinin anlaşılması için “tarih”e başvurmak, yani geçmişe uzanmak gerekmektedir. Ayrıca Yunan olayı doğal olarak çevreden kopuk, “eşsiz”, kendine özgü bir olay değildir; anlaşılması için dünya konjonktürü içindeki yerini saptamak gerekmektedir. Bunun için de “Yunanistan”ı ve Hellenler’i, ve doğal olarak Osmanlı Devleti’ni söz konusu dönemde çevreleyen dünyaya yada yöreye de bakmak gerekmektedir. Ama hemen sorulması ve yanıtlanması gereken soru şudur: tarih içinde ne denli gerilere gitmek ve incelenecek yöreyi ne denli geniş tutmak gerekmektedir?

Kuşkusuz ne denli eskilere gidilirse ve ne denli “geniş” ve etraflı bir yaklaşım seçilirse o denli de etraflı ve daha bütünlüklü bir sonuç elde edilecektir. Ancak pratik yer ve zaman sorunları yüzünden, ama daha önemlisi, kimi olayların marjinal bir değer taşıması yüzünden zamanın ve yörenin sınırları, bu gibi konularda bilinçli bir kararla kısıtlanmaktadır. Burada da “dünya konjonktürü” temelde Avrupa ağırlıklı olacak, anımsatılacak dönem ise 18. yüzyılın ortalarından başlatılacaktır. Tarih kesintisiz bir akış oluşturmaktadır. Ancak kimi tarihsel olaylar ve gelişmeler daha büyük bir ağırlık taşır. Yunan İhtilali’ni hazırlayan olayların 18. yüzyıl ortalarından

başlayarak ve temelde Avrupa olayları ile ilişkili olarak incelenmesi oldukça etraflı bir yorumun oluşması için yeterli sayılabileceği söylenebilir.

18. yüzyıl, Aydınlanma yüzyılı olarak bilinir. Bu yüzyılda (kimi) insanlar yeni bir anlayışın ışığında yeni bir inanca yönelmişlerdi. “Mantık”, “bilim” gibi kavramlar genel iyimserlik ve eylem rüzgârları estirmişti. Toplumun değişmesi ve iyileştirmesi, ama daha önemlisi insanın kendisinin de değişmesi ve daha “iyi” ve mutlu olması gündeme gelmişti. Reformlar ve keşifler artık insanları heyecanlandırmaktadır. Bilimsel bir yöntemle “ileri”ye gitmek hemen hemen bir fetişe dönüşmüştü. “Eski düzen” ise kimi çevrelerce kötülenmişti; bütün kötülükler “eski”ye yüklenmiş, eskiden kurtulma hep güzele çıkan bir yol olarak algılanmıştır. Aydınlanma, hürriyet, ilerleme, insanın değeri, evrensel insanlık, hukuki haklar, insanın mutluluğu, peşin yargılara ve boş inançlara, dinin peşin yargılarına karşı olmak gibi düşünceleri ortaya çıkaran bir hareketti (Sarıca 30-32).

Bu yüzyılda ve özellikle yüzyılın ikinci yarısında toplumsal yapı, tepede bu yapının yandaşları ruhban sınıfı ile birlikte aristokrasinin çörelendiği, temelinde ise genelde yoksul köylülerin bulunduğu bir piramit olarak algılandı. Günlük aristokrat yaşam biçimi ile kent ve köylerdeki basit yaşam biçimi (ki genelde romantik bir eğilimle bu yaşam biçimleri abartılmıştı) kalıplaşmış bir biçimde dile getiriliyordu. Ancak zenginlik, ticaretin yoğunlaşması sonucunda yeni zenginler olarak belirmeye başlayan burjuvaların elinde toplanmaya başlanmıştı; “halk” olduğunu iddia eden yeni bir sınıf güçlenmişti.

Burjuvalar kent yaşamına yeni bir görünüm vermişlerdi. Bu “orta sınıf”tan bürokratlar, avukatlar, yazıcılar çıkmaya başladı. Bu sınıf yeni yatırımlardan yanaydı; endüstri ve ticaretten yanaydı. Rahat, zengin bir biçimde ve lüks içinde

yaşama, aristokratlardan çok, belki de bu yeni sınıfın tutkusuydu. Bu tutku geleneksel tutucu ahlak anlayışına ve kimi eski inançlara bile zaman zaman meydan okuyordu. Din konularında “deizm”, yani Tanrı’nın günlük yaşamımıza karışmayan tarafsız bir yaratıcı gibi algılanması, “bilimin” bir fetişe dönüştürülmeye başlaması, kilise otoritesini sarsıyordu. Hristiyanlık’ın kendisi olmasa da, kilise örgütü eleştiriye açık bir kurum haline dönüşmeye başlamıştı.

Bu arada halkın büyük bir yüzdesi hâlâ köylüydü. Özellikle Doğu Avrupa’da çoğu serflikten kurtulmamıştı. Vergileri ödeyenler onlar, angaryalara koşulanlar onlardı. Gene de İngiltere’den başlayarak tarım üretiminde yenilikler bu yüzyılda hız kazanacaktı. Çocuk ölümleri azalacak, 18. yüzyıl içinde Avrupa nüfusu 130 milyondan 172 milyona çıkacaktı.

Siyaset, ekonomi, bilim, edebiyat bu gelişmeleri izledi. Bu dönemde John Locke, Montesquieu, Voltaire, Newton, Adam Smith, David Hume, Ansiklopedistler, vb. kitlelerin ilgisini çekmektedir. “Doğal hak” ve “kişinin hakları” gibi görüşler halk kesimlerine yayılabiliyordu. Bu etkiler Amerikan ve Fransa anayasalarında açık bir biçimde görülürler. Fizyokratlar “doğal bir biçimde” yönetilen toplum anlayışını pekiştiriyorlardı. “Faydacılık” anlayışının taraftarları artıyordu.

Bu dönem aynı zamanda, devletlerinin ve halklarının alinyalarını belirgin ve kesin bir biçimde biçimlendiren “aydın despotlar”ın dönemidir; Rusya’da Çar Petro, Çariçe II. Katerina, Avusturya’da Maria Theresa ve oğlu II. Joseph, Prusya’da II. Frederick görülmektedir. III. Selim ve II. Mahmut da bu genel gelişmenin içinde de değerlendirilmelidir.

Zamanın başka bir özelliği ülkeler arasındaki mücadelede ittifakların çeşitliliğidir. Büyük Britanya, Fransa, Rusya, Prusya, Avusturya, İsveç ve Osmanlı Devleti arasında her türlü ittifaklar, birbirine düşman olan bloklar, gizli yada açık grup-

laşmalar birbirini izlemişti. Birkaç yıl içinde ittifaklar bozuluyor, yeni anlaşmalarla yeni dengeler kuruluyordu. Bu ittifakların temel anlayışı dar devlet çıkarları idi. Sınırların genişletilmesi, ticaret yollarının kontrolü, denetim altında tutulacak yöreler yada sömürgeler, güçlenen ve ileride tehlike oluşturabilecek devletlerin zayıflatılması temel kaygılardı. İdeolojik dürtülerle dar devlet çıkarları bir yerde ayırdedilemez olmaktadır.

Viyana Kongresi ve Kutsal İttifak

Viyana Kongresi temelde bir “kongre” değildi; “delegeler”in tümü bir kez bile bir araya gelmemişlerdi. Bu “kongre”de büyük devletler kendi aralarında ve kapalı kapılar ardında anlaşıp kararlarını davet ettikleri küçük devletlere onaylatma yolunu seçmişlerdi. Büyük devletler ise, “krallık” yönetimi yanlısı olup 13 Mart 1813 tarihinde kendi aralarında ittifak kurarak “demokrasi”nin, parlamenter yeni düzenin bayraktarı olarak ortaya çıkmış olan Napolyon Fransa’sını yenmiş olan Rusya, İngiltere, Avusturya ve Prusya idi. Bunlara sonraları kralcı Fransa da katılmıştı.

Viyana Kongresi Mayıs 1814 tarihli Birinci Paris Antlaşması sırasında kararlaştırılmıştı. Bu antlaşma ile Fransa topraklarını ve sömürgelerini muhafaza edebiliyor ve yeniden krallık rejimine dönüyordu. Viyana kongresinin amacı ise yeni bir “Avrupa düzeni” sağlamaktı. “Kongre”nin ünlü isimleri Avusturya Başbakanı Metternich, kongreye şahsen katılan tek “kral” olan Çar I. Aleksandr (yanında sonraları Yunanistan’ın ilk başbakanı olacak olan Çar’ın dışişleri bakanı Kappodistrias da vardı), Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Castlereagh ve 18. Louis’in temsilcisi Talleyrand idi.

Viyana Kongresi sırasında Rusya ile öteki “ortakların” arasında Polonya’nın statüsü konusunda anlaşmazlıklar

çıkılmış, bir ara (Ocak 1815) bir yanda Büyük Britanya, Fransa ve Avusturya, öte yanda Rusya ile Prusya olmak üzere yeni gruplaşmalar oluşmuş ama sonunda Avrupa, bu büyük devletler arasında ya doğrudan yada nüfus bölgesi anlamında bölüşülmüş oldu. En önemli kararlar güçler arasındaki dengeleri sağlamayı amaçlayan “büyük” bir Prusya'nın oluşturulması ve krallık rejimlerinin yeniden kurulması idi.

Viyana Kongresi'nden sonra Çar I. Aleksandr'ın girişimi ile 26 Eylül 1815'te Avusturya ve Prusya kralları ile “Kutsal İttifak” imzalandı. Bu kralların (monarkların) imzaladığı, ideolojik bir anlaşma idi. Temelde Hristiyanlık'ı ve hakkı, adaleti, insanlığı ve barışı temel değerler sayıyordu. Bu devletler ve krallar kendilerini ortak bir anlayışın üyeleri sayıyorlardı. İngiltere kralı, Papa ve Osmanlı Devleti (Padişah) farklı nedenlerle bu anlaşmayı imzalamadılar: İngiltere kralı imzalamayı ülkesinin anayasasının ilkelerine aykırı buldu, Papa imzalamayı kiliseye hakaret saydı, Padişah Hristiyan ilkeleri imzalayamazdı. Ama temelde bu anlaşma Fransız Devrimi ile ortaya çıkan ve kitlelerce de benimsenmiş olan “yeni” görüşlere karşı bir ittifaktı. Gerçekten de 1848'de Orta Avrupa'da liberal devrimci eylemler ortaya çıktığında Metternich ve Çar ayaklananları bu “Kutsal İttifak”ın ilkelerini ileriye sürerek ezeceklerdi.

Fransız Devrimi'nin oluşturduğu yeni ortam Yunan İhtilali'ne yeşil ışık yakmıştı, Viyana Kongresi ise kırmızı ışık. Ahmet Cevdet Paşa Viyana Kongresi'ni oluşturan ülkelerin statükocu yaklaşımlarını şöyle dile getirmiştir: “İngiltere devletinin (Babilî'ye yönelttiği) çeşitli uyarmaları üzerine vaktiyle kâfi sayıda asker ve mühimmat gönderilmiş olsaydı Mora Rumları isyana cesaret edemezlerdi... (Yunan İhtilali) Rusya, Avusturya ve Prusya gibi mutlak söz sahibi olan devletlerin işlerine gelmiyordu. Bu sırada İspanya ve Napoli halkı istiklâl

davası ile ayaklanmışlardı, bu ise Avrupa'nın büyük devletlerinin aralarında kararlaştırdıkları politikaya aykırı olduğundan, büyük devletler onların ayaklanmalarını bastırmakla meşgul idiler. Bu sırada Ipsilatizadenin adı geçen (ihtilali ilan eden) beyannamesi kendisini koruyabilecek olan Rusya İmparatorluğu'nun politikasına uygun düşmüyordu... Rumlar'ın kendi kendilerine kalkıp da şark imparatorluğunu kurmalarına asla razı olmazdı" (Ahmet, Cevdet 2726, 2731).

"Uluslararası düzlemde Osmanlı için bir daha kolay kolay gelmeyecek son derece elverişli bir konjonktür esmekteydi. Avusturya'da Metternich, bütün ulusal hareketleri, isyanları, Fransız İhtilali'ni hortlatma girişimleri olarak damgalıyordu. Büyük Devletler hükümetleri ve arada Çar, kerhen de olsa, bu değerlendirmelere katıldıkları için, bağımsız bir cumhuriyet için mücadele veren Yunan ihtilalcilerine destek olunmuyordu" (Akşin 1988, 103).

Bu gelişmeler konumuzla doğrudan ilişkilidir. Yunan İhtilali ile ilgili ideolojik tartışmalar ve politik gelişmeler iki kutup arasında yer alır: bir yanda Fransız Devrimi'nin bir doruğunu oluşturduğu yeni "demokratik", cumhuriyeti cephe ve ideolojisi, öte yanda monarşilerin oluşturduğu statükocu güçler. Yunanlılar da, toplumsal konumları ve dünya görüşlerine göre, ama konjonktürel gelişmelerin de etkisi altında kalarak bu iki kutup arasında yerlerini alacaklardı.

Osmanlı Devleti'nde merkezkaç güçler

19. yüzyıl başlarında, "başarı" ile sonuçlanan Sırp (1804) ve Yunan (1821) İhtilalleri'nden başka, Osmanlı Devleti içinde geniş çapta merkezden kopma eğilimleri ve eylemleri görülür. Osmanlı ve Cumhuriyet tarihçileri tarafından "ayaklanma", "isyan", "başkaldırma" diye nitelendirilen bu hareketler genel olarak kişisel tutkuların bir sonucu, ihtiraslı, dik kafalı,

kimselerin eylemleri yada toplumsal soysuzlaşma, gerilik, hortlayan feodalizm olarak değerlendirilmişlerdir. Oysa hemen hemen bütün imparatorluğu kapsayan alanda, benzer istekler, amaçlar ve yöntemlerle ortaya çıkan ve bütün çabalara rağmen ısrarla tekrarlanan bu tür eylemlerin sıfatlarla sınırlanan isimlerden öte, temel tarihsel ve toplumsal bir gereksinmeden -yada hiç olmazsa ortak temel nedenlerden- doğmuş olduklarını varsaymak daha gerçekçi bir eğilim olsa gerektir.

“Âyan ayaklanması” olarak tarihe geçen ayaklanmalar pek çoktur. Dönemle ilgili örnekler olarak şunlar anımsatılabilir. 1805 yıllarında Rusçuk'ta Tirsiniklioğlu İsmail Ağa, Edirne'de Dağdevirenöğlü Mehmet Ağa; 1808 yılındaki Sened-i Ittifak'la ilgili olarak bilinenler: Bozoklu Çapanoğlu Süleyman Bey, Serezli İsmail Bey, Çirmenli Mustafa Bey, Manisalı Karaosmanoğlu Hacı Ömer, Bolulu Voyvodacı Hacı Ahmetoğlu Seyyit İbrahim Ağa, Bilecikli Kalyoncu Mustafa, Şileli Ahmet Ağa; Sened-i Ittifak'ı imzalamaya gelmeyen Bulgaristan âyanlarından Mehmet Ali.

“1760'lardan itibaren yoğunlaşan ve ağır yenilgilere yol açan savaşlar merkezi devleti daha da zayıf düşürünce, Osmanlı toplumundaki merkez-taşra dengeleri yeni bir evreye girdi. Anadolu ve Rumeli'nin pek çok bölgesinde âyan özerkliklerini, hattâ bağımsızlıklarını ilân etmeye başladılar... Âyanın gücü 19. yüzyılın başlarında doruğuna ulaştı” (Pamuk 152, 153). *“Rumeli ayanlarının bir kısmı büyük çiftlik işletmecileri oldular ki bu, üretimde kapitalist biçime geçişin her yerde görülmüş bir türüdür... Bildiğimiz gibi, az çok böyle gelişme olan yerler, Osmanlı siyasal düzeninden kopup ayrılmıştır”* (Berkes 1970, 358).

Gene merkezi yönetime karşı ayaklanma olarak başlayan ama sonradan ayrı devletler olarak sonuçlanan hareketler olduklarından “âyan” isyanı olarak değil, “milli”, “dini” yada “yöresel” sayılan ayaklanmalar vardır. Örneğin İbni Suud

1803-1807 yıllarında Vahabiler olarak bilinen hareketi geliştirdi. Kavalalı Mehmet Ali ise 1820'li yıllarda Mısır'da kendi devletini kuracaktı.

Yunan İhtilali ile doğrudan ilişkili olan ayaklanmalar ise Yunanlılar'a örnek olmuş olan Karayorgi'nin Sırp İsyanı olarak bilinen ayaklanmasından başka (1804), Vidin'de Pazvantoğlu Osman Ağa ve Yanya'yı merkez seçen Tepedelenli Ali Paşa ayaklanmalarıdır. Pazvantoğlu 1797 yılında Belgrad'tan Karadeniz'e kadar Tuna havzasını Osmanlı yönetiminden ayırmaya çalışmıştı. İmparatorluk'un ordusu ile savaşmış, isteğine erişememiş ama vezaret rütbesini hatta paşalığını da kaybetmemişti. Yunan İhtilali'nin bir numaralı ideologlarından olan, yada bugün böyle olduğu kabul edilen Velestinli Rēgas'm, (Marş adlı şiirinde göreceğimiz gibi) Pazvantoğlu'nu "örnek devrimci" sayması çok anlamlıdır. Tepedelenli Ali Paşa ise bağımsız bir yörenin lideri olmuştu. Eğer, Sırlar ve Yunanlılar'm yaptıkları gibi uluslararası destek sağlayıp Osmanlı Devleti'ne karşı tutunabilseydi ve başka devletlerce tanınan bağımsız bir devlet kurabilseydi, kimbilir, belki de bugün bu Ali Paşa isyanı, ulusal bir ayaklanma olarak, örneğin bir "Toskalar'm Ulusal Bağımsızlık Savaşı" olarak algılanacak ve böyle değerlendirilecekti.

Merkezleri güçlü üniter devletlerin ortaya çıktığı bir dönemde beliren bu merkezkaç eğilimler ve eylemler "feodal gerilik" yada "yabancıların kışkırtmaları" gibi kavramlarla yeterli bir biçimde açıklanamaz. "Gerilik" yada durmadan tekrarlanan "kişisel eğilimler" neden olamaz; bu belirtiler toplumsal olguların ve gereksinmelerin yarattığı sonuçlardır. Kaldı ki bu dönem yalnız merkezleri güçlü, birleştirici devletlerin ortaya çıktığı bir dönem de değildir; bu dönemde merkezden kopup ayrı devletlerini kuran birçok topluluk görüyoruz. İngiltere'den kopan Amerika en ünlü örnektir. Ama Güney Amerika'da da İspanya ve Portekiz'den ayrılan

pek çok yöre olmuştu. Bu genel eğilim ulusçu bir görünüm edinerek günümüze dek süregelmektedir.

Sonradan ulusal bağımsızlık savaşları olarak değerlendirilmiş olan ihtilaller ile âyan isyanları olarak nitelenmiş olan eylemlerin olası ortak toplumsal, ekonomik, politik, ideolojik yada kültürel nedenlerin incelenmesi herhalde ilginç sonuçlar verecektir. Dikkat edilmesi gereken, aynı amaç için ve benzer dürtüler ve yöntemlerle ortaya çıkmış olan toplumsal olayların, elde edebildikleri sonuçlara dayanarak, anakronik bir yaklaşımla günümüzde farklı yorumlandırıldıklarıdır: kopmayı ve ayrılıp ayrı devlet kurabilen isyanlar “bağımsızlık savaşı”, bunu başaramayanlar ise “isyan” yada “âyan ayaklanması” olarak değerlendirilmiştir. Burada bütün bu eylemlerin ve bu eylemleri destekleyen kitlelerin Osmanlı Devleti yönetiminden ayrılmak istediklerini anımsatmakla yetinilecektir. Kimi bölgelerin ve halk topluluklarının ayrılma çabaları, Osmanlı Devleti tarihinin bir özelliği olarak imparatorluğun son yıllarına dek sürecekti. Bu merkezkaç güçlerin bir başka ortak yanı imparatorluk içinde geniş anlamı ile “iç savaş” durumu yaratmış olmalarıdır.³⁵

Kuşkusuz her başkaldırma, potansiyel bir devleti amaçlayan bir eylem değildi. Aynı biçimde, ayrı bir devlet kurmakla sonuçlanmış olan her eylem de, başlangıcında da ayrı bir devlet amaçlayan bir ayaklanma olarak da algılanmamalıdır. Sınırlı isteklerle başlayan bir isyan, rastlantılar sonucu “bağımsızlığa” ulaşmış olabilir. Ayaklananların ne gibi kârlar, çıkarlar, avantajlar bekledikleri, nasıl bir toplum, nasıl bir yönetim, ne tür bir devlet/yurttaş ilişkileri istedikleri ve nihayet nasıl bir ideolojiden kaynaklandıkları ortaya konduğunda bu

35 “1830'lara gelindiğinde Osmanlı bölgesel âyanların doğuş halindeki siyasal güçleri devlet tarafından kırılmıştı. Bununla birlikte, bu gruplar 19. yüzyıl boyunca yerel kaynakları denetimleri altında tutmayı sürdürdüler ve bunlardan bazıları bölge kentlerinde bir tür işadamları sınıfı oluşturdu” (Mardin 1991, 207-208).

merkezkaç güçlerin toplumsal (ve varsa ortak) yanları da daha iyi anlaşılacaktır.

Yunan İhtilali ve bu ihtilalle ilgili ideolojik ve politik mücadeleler yukarıda özetlenen dünya ve Osmanlı konjonktürü içinde oluşmuş ve gelişmiştir. Yunan İhtilali hem dünyamızın ve Osmanlı gerçeğinin bir ürünüdür, hem de dünyamızı ve Osmanlı Devleti gerçeğini oluşturan, biçimlendiren ve değiştiren bir olaydır.

Ekonomi

Yunan İhtilali öncesindeki dönemde ekonomik durumun incelenmesi kimi özellikler ve tanım zorlukları içermektedir. İncelenmesi gereken yöre tam olarak belli değildir. Yunanlılar Mora ve bugünkü Yunanistan toprakları üzerinde, göreceli bir anlayışla “yoğun” bir konumda bulunmakla birlikte Osmanlı Devleti’nin başka eyaletlerinde de yaşarlardı. Özellikle “di-yaspora” Yunanlılar’ı, Avrupa’nın Asya’nın ve Afrika’nın birçok kentinde yoğun ekonomik faaliyetlere girişmişlerdi. İncelenmesi gereken yöreler, kentler, devletler hangileri olmalıdır?

Yunan İhtilali’ni hazırlayan güçler, Amsterdam, Viyana, Odessa gibi “yabancı”, yani Osmanlı olmayan kentlerde ve İzmir, İstanbul, Kahire gibi Osmanlı Devleti’ne dahil olan ama bugün Yunanistan ülkesine dahil olmayan kentlerde “paroiikia”lar kurmuşlar³⁶ ve nihayet bugün “Yunanistan” olan Mora, Selanik, Girit gibi eyalet, yöre ve kentlerde ortaya çıkmışlardır. Konumuz olan dönemdeki “Yunan ekonomisi”

36 Paroiikia. “tarihsel olarak oluşmuş, ortak bir ulusal bilinç ve ruh yapısı taşıyan ve kendi ulusal yöresinin dışında bulunan, ekonomik-toplumsal işlevi ile kapitalist yeniden üretimi ile uluslararası sömürgeci/burjuva işbölümünü kolaylaştıran ve zorlayan insan topluluğudur” (Psyroukēs 1974, 27).

incelendiğinde bu alanların bir bütün olarak ele alınması gerekmez mi? Böyle bir girişim bizi hemen hemen bütün Akdeniz ekonomisi ile ilgilenmeye zorlayabilir.

Genellikle Yunan İhtilali ile ilgili ekonomik durum söz konusu edildiğinde, Yunanlılar'm, etnik bir grup olarak, ekonomik konumları ele alınmaktadır. Ancak ekonomik faaliyet etnik bir grubun girişimleri ile sınırlı tutulup genel çevre ile ilişkisi açıklığa kavuşturulmadığı sürece ekonomik durumun genel çerçevesi, bu çevre ile alışverişi ve giderek gerçek ve temel anlamı ortaya çıkmamaktadır. Yunanlılar'ın ekonomik durumu ve faaliyeti, değil genel Osmanlı Devleti gerçeğinden ama genel olarak Akdeniz ve Avrupa ekonomik gelişmelerinden ayrı bir biçimde ele alınmaması gerekmektedir.

Ekonomik faaliyetin etnik grup gerçeği çerçevesinde kalması ise, ancak ulusçu ideolojinin anlayışı çerçevesinde bir anlam taşıyabilir. "Yunanlılar ekonomisi" diye bir ekonomik biçim yada faaliyet de herhalde olmamıştır. Tarih içinde bütün ulusların, farklı oranlarda katıldıkları yada katılmadıkları ekonomik gelişmeler olmuştur. Yunanlılar'ın bir bölümü ticaret burjuvazisi konumunda, kimileri topraksız köylü, kimileri feodalite yanlısı toprak sahipleri konumundaydılar yada özel idari ayrıcalıklara sahiptiler. Bu gerçek, doğal olarak katılım oranları farklı olmakla birlikte, bütün ulusal gruplar için geçerliydi.

Oysa son yüzyıllardaki tarihçilik, ulusal devlet ideolojisi ile eşzamanlı olduğundan, "ulusalcı tarih anlayışı" diyebileceğimiz bir anlayışla her konuyu bir "ulus gerçeği" temeline oturtmaya çalışmıştır. Sboronos bunu şöyle ifade etmişti: "Yunan tarihçiliği ne denli Avrupa'da yaygın olan akımları izlemiştir? Yunanlılar'ın küçük bir bölümünü kapsayan Yunan devletinin kuruluşu ile birlikte, Zampelios ve Paparrëgopoulos gibi tarihçiler... o zamanlardaki Yunan toplumunun ideolojisini

ve Yunan İhtilali'nin başlatmış olduğu bağımsızlık hareketini tamamlama işlevini sürdürecektlerdi. Bu amaç için kuşkuolu olan Yunanlılık'ın tarih içindeki devamlılığı sağlanmalı, bir bütünlük gösteren bir Yunan halk-ulus ilişkisi bilinci sağlanmalı ve parçalanmış olan Yunan devletinin parçalarını bir araya getirecek bir devletin varlığının umudu yaratılmıyordu. Dönemin tarihi bu anlayış ile kaleme alınmıştı... Böylece tutucu bir anlayış sınırları içinde hareket eden ve yeni sorunlara açılmayan bir tür 'resmi tarihçilik' doğmuş oldu" (Sboronos 1987, 77, 78).

Ekonomi ile ilgili etraflı ve derinlemesine bir çalışma için genel olarak yörenin tarih içindeki gelişmelerine bakmak gerekmektedir. Bu gelişmelerde etnik grupların rolü ve katkıları da, eğer gerçekten bir özellik gösteriyorlarsa, doğal olarak ele alınabilir. Ancak bu yaklaşım bir "etnik grubun ekonomik tarihi" olmayacak, birçok etnik grubun tarihini de içerecek bir "yörenin" ekonomik tarihi olacaktır. Bugüne dek alışlagelmiş olan ekonomik tarihler "uluslar tarihi" anlayışına uygun olarak, ulusun tarihini çevresinden ayırarak sunmak biçiminde olmuştur.³⁷ Burada özetlenecek olan "ekonomi" bu yönde orijinal bir çalışma iddiası taşımayan, temelde yayımlanmış olan incelemelere dayanarak hazırlanmış olan bir "ekonomik ortam" özeti görünümünde olacaktır.³⁸

Kullanılacak olan "Yunanlılar", "Yunanistan", "Yunanlılar'ın yaşadığı yöreler" gibi kavramlara da, anlaşılacağı gibi, kesin bir anlam verilememektedir. Yunanca konuşan, Ortodoks dininde olan kimseler kendilerine kimi zaman "Yunan"

37 Doğal olarak yeni bir tarih anlayışı ile kaleme alınmış tarih yazıcılığı da zamanımızda kendini kabul ettirmektedir. Örnek olarak F. Braudel ve "Akdeniz tarihi" anımsatılabilir.

38 Çağdaş ve saygın Yunan tarihçileri, Osmanlı Devleti yapısı ile ilgili olarak yargılarını, konu ile ilgilenmiş olan dünya tarihçilerine ve Ö. L. Barkan, H. İnalcık gibi Türk tarihçilerinin de çalışmalarına dayanarak oluşturmuşlardır.

(Hellen) dememeleri bir yana, söz konusu yörelerde etnik gruplar bir birlik ve tekdüzelilik de sergilememişlerdi. Aşağıdaki “ekonomi” bölümü bütün bu kısıtlamalar ve sorunlar göz önüne alınarak okunmalıdır.

18. yüzyılın ikinci yarısında Yunanlılar'ın yaşadığı bölgelerdeki ekonomik gelişmeler bir dönüm noktası görünümündedir. Balkanlarda, eskiye göre görece bir barış dönemi yada kısa süreli savaşlar dönemi başlamıştı. Batı'dan kaynaklanan ticaret faaliyeti sonucunda uluslararası gibi yurtiçi ticaret de gelişmişti. Bu sürede ticaret, Osmanlı Devleti'nde bir gelenek haline almış yada hemen hemen gayri resmi bir kurumlaşma durumunu almış olan ve ulusal gruplara göre mesleklerin ayrılması geleneği ile etnik temel üzerinde bir “işbölümü”ne gitme uygulamasının sonucunda, Yunanlılar ve ikinci derecede de Yahudiler ve Ermeniler tarafından yürütülürdü.

Yunanlılar'ın ticaret şirketleri kurdukları kentler İzmir, Selanik, Patras, Kandiya (Hērakleio), Sakız ve yurtdışında Odesa, Marsilya gibi liman kentleridir. Küçük Kaynarca (1774) anlaşmasının sağladığı kimi avantajlar ve Fransız-İngiliz savaşlarının yarattığı olanaklar sonucunda, Yunanlıların ticaret filosu fazladan bir kâr alanı elde edecekti. Özellikle Hydra, Psara, Spetses gibi Ege adalarında ticaret filoları önem kazanacaktı. Ticaret, tarım üretimini de hızlandıracak, bu gelişmeden de Müslüman ve Hristiyan toprak ve çiftlik sahipleri yeni ve önemli kârlar elde edeceklerdi. Küçük sanayi işletmeciliği de, (aba dokumacılığı, iplik) gelişmiş ve ihracata yönelmişti (Sboronos 1985, 51-53).

Bu gelişmelere daha ayrıntılı bir biçimde bakalım.

TARIM

18. yüzyılda "Yunan bölgeleri"nde egemen üretim biçimi, temelde tarımsaldı. Üretimin ağırlık merkezini buğday, arpa ve yüzyıl sonunda da mısır, yani tahıllar oluştururdu. Yulaf, 15. yüzyıldaki önemini bu yıllarda yitirmişti. Yer yer pamuk, keten, ipek, üzüm ve kuruüzüm üretilmekteydi. Temel tarımsal üretim olan tahılın yanında özellikle Makedonya'da pamuk ve genelde Müslümanlar tarafından üretilen tütün, Mora'da Korint kuruüzümü elde edilmekteydi. Zeytin ağaçları ve zeytinyağı iklimin elverdiği yüksekliklere dek bir üretim olanağı yaratmıştı. Bu malların hangi oranlarda üretilmiş olduklarını yaklaşık olarak gösteren, yalnız Mora ile sınırlı kalan ama genel fikir sağlamamızı sağlayan bir kaynak F. Pouqueville'dir.³⁹ Bu gezginciye göre 1814 yılında değere dayandırılan oranlar olarak üretim şöyleydi:

Tahıl (buğday, arpa, mısır vb.)	% 43.97
Hububat	3.42
Ağaç ürünleri (temelde zeytinyağı ve incir)	15.37
Bağlar (kuruüzüm, şarap vb.)	9.08
İşlenen maddeler (ipek, pamuk, iplik vb.)	13.36
Mum-bal	1.08
Tütün	0.51
Hayvancılık (peynir, yün, dericilik vb.)	12.86
Süngercilik	0.35
TOPLAM	% 100.00

Kimi araştırmacılar Yunan İhtilali arifesinde tarım üretiminin tüm üretimin yüzde 60'ı civarında olduğunu, Mora'da ise bu oranın hayvancılıkla birlikte yüzde 90'lara vardığını ileriye sürmektedirler. Bu üretimin bir özelliği çeşitlilik azlığıdır. Temelde üç tür (tahıl, yağ ve kuruüzüm-şarap) üre-

³⁹ "Voyage de la Grèce" s. 250-274, Asdrakhas 1975, 164'te verilmektedir.

timin yaklaşık olarak yüzde 80'ine, Mora'da ise yüzde 90'ına yakındı. 1804 yılında Mora'da tahıl tüm üretimin yüzde 58'ini oluşturuyordu. "Tek tip" üretimin nedeni, bu üretimin ihracata ve dış pazarların isteklerine yönelik olmasından kaynaklanmaktaydı (Kremmydas 1988, 147, 153).

18. yüzyıldan başlayarak toprağa sahip olunabiliyordu. Bu dönemde küçük toprak birimleri, yerlerini toplumun ileri gelenlerinin ellerinde toplanan büyük topraklara bırakmaya başlar. Ancak devlete bağlı ve geleneksel vergileme biçimlerini sürdüren topraklar gene de vardır. Kimi zaman devlet hesabına vergileri toplayan ve toprak sahipliğini üstlenen kimse aynı kişidir. Yunan Devleti kurulduktan sonra başbakan İ. Kapodistrias⁴⁰ zamanında yapılan bir sayım sonucuna göre, nüfusun yüzde 9.43'ünü oluşturan Türk-Müslümanlar, işlenen toprakların yüzde 58'ini ellerinde bulundurmışlardı. Bu oranlardan, toprak mülkiyeti biçiminin, egemen gücü oluşturan Müslümanlar tarafından biçimlendirildiği ve kararlaştırıldığı sonucuna varılabilir. Hristiyan ve Müslüman cemaatler içinde ayrıca toprak mülkiyeti açısından doğal olarak büyük eşitsizlikler olsa gerekti (Asdrakhas 1975, 159-162).

Mora'da işlenen toprakların, özellikle 19. yüzyıl başlarında Müslüman ve Hristiyan sahiplerin ellerinde görece olarak büyük topraklar biçiminde toplanmaya başlandığı gözlenir. 4.5 milyon dönüm toprağın 3 milyonu (yüzde 75) "Türkler" in elinde, geri kalanı ise (yüzde 25'i) "Yunanlılar"ın elindedir (Sakellarios 49). Aynı kaynaklara göre 40 bin dolaylarında bir nüfus oluşturan Müslümanlar, adam başına 75 bin dönüme,

40 İoannis Kapodistrias (doğumu Korfu 1776, ölümü suikast sonucu, Nauplio/Anapli 1831) Yunan Devleti'nin ilk başbakanıdır. Padova'da tıp okumuş soylu bir ailedendi. 1809-1822 yıllarında Rusya Dışişlerinde çalışmış, bir süre de Rusya Dışişleri Bakanı olmuştur.

360 bin olan Hristiyanlar ise adam başına 4.2 dönüme sahiptiler. Kimilerinin geniş topraklara sahip oldukları göz önüne alındığında, nüfusun büyük bir kesiminin topraksız olduğu yada yetersiz topraklara sahip olduğu ve başkalarının topraklarında çalıştıkları sonucuna varılabilir.

Özel mülkiyet vakıflar yöntemiyle de yaygınlaşmıştı. 19. yüzyılda özel büyük çiftlikler görülmeye başlanır. Örneğin Yanya'da Ali Paşa, çocuklarıyla birlikte büyük çiftliklere sahipti. Bu yüzyılda izlenen tarım üretimi artışının bir nedeni yeni toprakların tarıma açılmış olduğu olabilir. Yeni toprakların özel ellerde toplanması ve büyük toprak birimlerinin küçük toprakların yerini alması herhalde toplumsal değişikliklere, farklılaşmalara ve çekişmelere de neden olmuş olsa gerektir (Kremmydas 1988, 150).

Ortakçılık yaygındır. Toprak sahibi, tohumu ve koşum hayvanlarını verdiği durumlarda üretim yarı yarıya, yalnız toprağı sunduğunda 1:2 bir bölüşmeye gidilirdi. Doğal olarak bu tür anlaşmalar büyük bir çeşitlilik sergilerdi. Bağlar, bahçeler, otlaklar, ormanlar da köyün ileri gelenlerinin malı olabilirdi; sıradan köylüler genelde hayvanlarının sahipleriydi. Zaman içinde toprağın değer kazandığını gösteren belirtiler görülmemektedir.

Toprak sahibi küçük üreticilerin kârları kısıtlıydı. Toprak verimliliği 1'e 3 yada 1'e 4 kadardı. Ortakçılara kalan herhalde 10'a 1 oranındaydı. Bu dönemde tarımdan hayvancılığa doğru görülen kaymanın nedeni de tarım alanındaki zorluklardan kaynaklanmış olabilir.

HAFIF SANAYİ

Yunan İhtilali öncesine kadar "Yunanistan"da sermaye yatırımlarına ve üretimi tüketebilecek pazara dayalı bir sanayi yada hatırı sayılır bir hafif sanayi kurulmamıştı. Geleneksel hafif sanayinin ve zanaatkârların üretimi, temelde iç pazarın

gereksinimlerini karşılardı.⁴¹ Bu üretim biçiminde Müslüman ve Hristiyan loncalar etkindiler. Üretilen mallar ise genelde Avrupa kökenli mallarla fiyat bakımından rekabet edecek güçte değillerdi. Üretim, boyanmış iplik, sabun, ipek, kimi kentlerde dericilik ve barut gibi mallarla sınırlıydı. Bunlardan kimi mallar, tekstil ve boyanmış iplikler gibi, dış ülkelere ihraç edilebiliyordu.

Bu hafif sanayi üretiminde temel ve itici güç ticaret sermayesiydi. Dış ülkelerden kaynaklanan istek, bu üretimin temel itici gücüydü. Loncaların rekabeti bir dereceye kadar ortadan kaldırdıkları bir ortamda, tüccarların sermayesi devreye girip pazar mekanizmaları içinde üretime yeni bir hız kazandıracaktı (Asdrakhas 1975, 166). İç pazarda tüketilmeyen mallar ülke dışında satılmaya başlayacaktı. Kimi merkezlerde lonca sistemi dışında ve ücretli işçilik temeli üstünde çok önemli üretim birimleri kurulmuştu.⁴² 1800'lerde iplik üretiminde 40 ila 50 bin işçi çalışmaktaydı (Kremmydas 1988, 143).

Tersaneler gemi yapımı, gene ticaretten kaynaklanan bir gereksinme sonucunda, 1770'lerden başlayarak önem kazanacaktı. Bu tersaneler en başta Kara Yunanistanı'nda (Mesologgi, Galakseidi ve Mora'da) kurulacak ama en büyük ve önemli tersaneler daha sonraları Ege Adaları'nda, (Spetses,

41 Kimi tarihçilere göre ticarete yönelik üretim faaliyeti, 16.-18. yüzyılda Osmanlı "feodal" ilişkilerden uzak kalabilmiş dağlık (yani toprağın tarıma elverişli olmadığı) yörelerle adalarda ortaya çıkmıştı. (Moskoph 77).

42 Larisa yöresinde 1771-1778 yılından başlayan "Ampelakia" ortaklığı (bir tur kooperatif), boyanmış iplik üretimine geçmişti. Bu "kooperatif" kârın küçük bir bölümünü ortaklara dağıtıp yatırımlarını artırmış, kısa zamanda sermayesini artırıp Avusturya bankalarına yatırmış, işletmede çalışanları iki bin kişiye yükseltmiş, Viyana ve Budapeşte gibi kentlerde kurmuş olduğu satış temsilcilikleriyle mallarını Avrupa'ya satabiliyordu. 1881 yılı banka iflasları ve Batı'nın rekabeti sonunda üretim düşmüş ve bu ortaklık sönmüştür. (Kordatos 227, Moskoph 83, Bakalopoulos IV. 531-548).

Hydra, Psara, Mikonos, Thasos, Girit gibi) kurulacaktı. Gemi yapımı ile ilgili bilgiler çok kısıtlıdır. Spetses Adası ile ilgili kimi kayıtlardan, ticaretin düşüş gösterdiği ve gemiciliğin önem kaybettiği yıllar olan 1811 ile 1820 yılları arasında 35 geminin inşa edilmiş olduğu bilinmektedir. Hydra Adası'nın bunun iki misli gemi yaptığı hesaplanmıştır. Bu üretimde, gerekli kereste ve yelkenler yerel pazardan alınıyor, ipler, çiviler vb. gibi maddeler ise ithal ediliyordu. Bu tersanelerde inşa edilen gemilerin büyük sayılanları 1808-1813 yıllarında, 265-320 tonluktu. Yapılan hesaplara göre, yılda üç kez buğday taşıyan bir gemi, dönüşünde boş dönmüş olsa bile, iki yıl içinde elde ettiği kâr geminin yapımı için yatırılan sermayeyi karşılayabilmekteydi.

Sabun üretimi Avrupa rekabetine karşı koyabilmiş olan bir üründü. İmparatorluğun büyük kentlerinde istenen ve satılan ve üretimin yüzde 75'i Türkler'in elinde bulunan bu sanayi, devlet desteğini ve korumacılığını kazanmış ve 19. yüzyıl boyunca da etkinliğini sürdürmüştü (Kremmydas 1988, 145).

"Yunan bölgelerinde" sanayinin gelişmesi 18. yüzyıl sonlarıyla 19. yüzyıl başlarındaki genel ekonomik gelişmelerin bir sonucu olsa gerektir. 1800'lerde sanayi ve küçük sanayi üretimi tüm üretimin yüzde 30'unu aşacaktı. Bu önemli bir ekonomik gelişme sayılabilir. Bu sanayinin büyük bölümü Yunanlılar'ın faaliyet alanı içine giriyordu. 1820 yıllarında bu alanda bir kriz izlenmektedir. Deniz taşımacılığı ile birlikte meydana çıkan kriz, bir yanda İngiliz ticaretinin rekabeti öte yanda da Osmanlı Devleti'nin bu rekabete karşı çıkıp yerel sanayiye koruyamamasından kaynaklanmıştı. Bu dönemde Batı'nın ekonomik etkisi altında bulunan Osmanlı Devleti bu konuda girişimi elinde bulundurmuyordu. Bu koşullar altında bu küçük sanayi işletmeleri Yunanistan'da zamanla bir sanayiye dönüşemeyecek, son tahlilde bu işletmeler sa-

nayiden çok ticarete dönük bir faaliyet alanı olarak kalacaktı. “Esnaf, devletten değil destek almak, korunmuyordu bile” (Yannoulopoulos).

DIŞ VE İÇ TİCARET

Osmanlı Devleti içinde ticaret faaliyeti üç farklı biçimde yürütülürdü: sürekli pazarlar, haftalık pazarlar ve yıllık panayırılar aracılığıyla. Kimi tüccarlar, yabancı tüccarların Osmanlı Devleti içinde faaliyet gösterememelerinden yararlanıp aracı rolü üstlenmişler ve yabancıların rekabetinden de kurtularak bir tür lonca dayanışması içinde ticaretlerini sürdürmüşlerdi. Örneğin İzmir’deki Sakızlılar Hollanda’dan gelen kumaş ticaretini ellerinde bulundurmuşlar, Selanikli Yahudiler Osmanlı ordusu için kumaşları sağlamış ve böylece iplik ticaretini denetleyebilmişlerdir. Temelde bu dönemde Osmanlı Devleti içinde serbest ticaret mekanizmaları gelişmemişti; tüccarlar çeşitli kısıtlamaların içinden sağlayabildikleri olanakları kullanarak ticarete yönelirlerdi.

Dış ticaret alanında Osmanlı Devleti tüccarlarının ve komumuz olan Yunanlı tüccarların iki tür işlevleri vardı: yurtiçinde malların taşınmasını ve tüketicinin eline varmasını sağlamak, yurtdışında ise yabancı ülkelerin tüccarlarına karşı kendi ticaret olanaklarını oluşturmak. Bu amaçla, zamanın politik konjonktüründen de yararlanarak yabancıların gemi taşımacılığına karşı kendi ticaret filolarını geliştirmişler ve Orta Avrupa ile Güney Rusya gibi yörelerde ticari koloniler kurmuşlardı.

Avrupa’ya göç eden Yunanlılar (ve başkaları) Batı’da elverişli ticaret olanakları bulmuşlardı. Örneğin 1730 yıllarında Amsterdam kenti, Yunanlı, Yahudi ve Ermeni tüccarlara Hollandalılar’a tanıdığı hakların aynını tanımıştı. Osmanlı ülkesi ticaretinin bir bölümü bu “yabancı” tüccarların eline geçmişti.

Ancak ikinci ve daha önemli bir ticaret faaliyeti, kendi deniz taşımacılığı, kendi tüccarları ve konsoloslukları yoluyla Batı Avrupa ülkeleri tarafından yapılıyordu. Bu tür ticarete yerli tüccarların rolü, bir yanda dış ülkelere ihraç edilecek malların (örneğin tahılın) sağlanması, öte yanda ise ithalatın yurtiçindeki tüketiciye ulaştırılmasıydı. 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Osmanlı yerli tüccarları dış ticareti kendi ellerine geçirmeye başlayacaklardı. Osmanlı yönetimi bu tüccarlara yabancı tüccarlara tanımış olduğu hakları da tanımaya başlamış olduğundan artık yerel tüccarlar deniz trafiğini de denetleyebilecek duruma geleceklerdi. Bu konuya "Türkiye Tarihçileri" bölümünde yeniden değinilecektir.

Söz konusu dönemle ilgili olarak etraflı ve genel ihracat/ithalat istatistikleri yoktur. Bazı limanlarla ilgili bilgilerin değerlendirilmesi yoluyla genel eğilimler hakkında bilgi edinilmektedir. Bu yönüme başvurulduğunda ilk gözlenen, ihraç mallarının genelde, beklendiği gibi, tarım ürünleri olduğudur. Bunlardan buğday konjonktürel bir grafik izlemektedir; Batı'da ürünün kötü olduğu yıllar "Yunanistan" dan ihracat da artacaktır. Selanik'ten ve Mora'dan Marsilya'ya gönderilen mallardan anlaşılacağı gibi, genel ihracat, 18. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru, yüzyılın ortalarına kıyasla dört ve iki katından daha yüksek bir artış göstermişti (Asdrakhas 177). 1801-1805 yılları arasında ise yüzyıl sonlarına kıyasla üç katı aşan bir ihracat artışı gözlenmektedir (Kremmydas 1980, 144). Bu son artışın nedeni Avrupa'daki savaşlar ve savaş halindeki ülkelerin buğday gereksinmeleridir.

Genelde ihraç malları Batı'nın sanayi gereksinmelerini karşılayan ürünler ve yiyecek maddeleridir. Fransızlar'ın 1770 yıllarında Mora'dan satın aldıklarının yüzde 70'i yiyecek maddeleri, yüzde 30'u ise hammaddelerdi. Tahıl ihracatı, fiyat artışlarının etkisiyle de, 1794-1809 yılları arasında yedi katına

çıkmişti. 1794-1820 yılları arasında fiyat artışları sonucu Korint kuruüzümü ihracatı beş misli artmıştı. Zeytinyağı ihracatı bu dönemde artış göstermemişti.⁴³ Genelde bu dönemde Mora'da artan ihracat gereksinmelerini karşılayan bir tarım üretimi artışı olmuştu (Kremmydas 1980, 153).

Bu dönemdeki ihraç mallarında izlenebilen bir değişiklik 1794 ile 1814 yılları arasında işlenmemiş mallar (yiyecek maddeleri, tarım ürünleri) ile hammaddeler ve tarımsal olmayan işlenmiş maddeler (iplik, ipek vb. gibi) arasındaki oranlardır. İşlenmiş malların oranı 1794-1795 yılları arasında yüzde 42-48 iken, 1805-1814 yılları arasında bu oran yüzde 28-31 idi. Yani Batı'nın gereksinimleri değişecek, Ortadoğu'dan gittikçe daha az işlenmiş mal alacaktır; yada başka türlü söylersek, Yunanistan'ın gittikçe "hammadde" üreticisi konumu artacaktır.

Yunanistan'dan ihraç edilen kuruüzümün yüzde 86'sı, 1817-1821 yılları arasında Londra ve Triyeste'ye varacaktı. İngiliz egemenliğinde olan Yunan Adaları buğdayın yüzde 38'ini, İtalya ile Marsilya ise yalnız yüzde 13 ile yüzde 16'sını ithal edecekti. İngiltere'nin, ve ikinci derecede Fransa'nın, ekonomik ve dolayısıyla politik etkinliği bu oranlardan tahmin edilebilir (Kremmydas 1980, 160-164).

Yunanistan'a ithal edilen mallar ile ilgili bilgiler daha kısıtlıdır. 1794-1795 ile 1805-1809 yılları arasında ithal edilen malların büyük yüzdesi, yüzde 54 ve yüzde 36'sı tekstildir (bez, iplik). Madeni mallar bu dönemde ikinci önemli ithal malı olup ancak yüzde 6 ve yüzde 16'dır. Doğal olarak ithal edilen malların büyük bir yüzdesi (yüzde 75 kadarı) sanayi mallarıdır.

Yüksek tarım malları ihracatı ile yüksek sanayi malları it-

43 Batı'da zeytinyağının hemen hemen bütünü sabun üretimi için kullanılmış olduğundan, zeytinyağı hammadde sayılmaktadır.

halatının oranları, 18. yüzyıl başlarında, Mora'nın ve genelde "Yunanistan"ın dünya ve özellikle Avrupa ticareti ile ilişkisinin özünü ortaya koymaktadır. Bu ilişki bir gelişmiş/gelişmemiş ülke ilişkisidir.

DENİZ TİCARET FİLOSU

Yunanca konuşan Ortodokslar 15. yüzyıldan beri deniz ticareti ile ilgilenirdi. Aslında o yüzyıllarda ticaret ile korsanlık arasında kesin bir çizgi çizmek kolay değildi. Onsekizinci yüzyılda Yunan korsanları zaman zaman İngiltere ve Rusya'nın hesabına çalışmışlardı (Leondarides 7, 35, 36).

18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl başlarında Yunanlılar'ın elindeki ticaret sermayesi gemiciliğe yatırılmıştı; ekonomik konjonktür başka alanlardaki yatırımları pek olanaklı kılmıyordu. Gemi sayısının artışı yerel ve uluslararası gelişmelerin bir sonucuydu. Önemli bir gelişme bu dönemlerde İngiltere ile Fransa arasındaki çekişmelerdi. Bu yıllarda Akdeniz'deki ekonomik etkinlik Fransa'dan İngiltere'ye geçecekti. Ayrıca geleneksel olarak da Yunan gemicilerinin Akdeniz korsanlığı, geçmişte İngiliz yada Rusya'dan yana olmuş, Fransa'ya pek yanaşmamıştı.

Bu dönemde Yunan deniz filosu, Yunan sermayesinin girişimi ile Doğu'dan Batı'ya genelde yiyecek taşıyacaktı. Bu ticareti hem Osmanlı Devleti'nin içinden hem Güney Rusya'dan da taşınan mallar oluşturacaktır. Yunanlılar'ın kumandasındaki gemilerin etkin bir rol oynadıkları İskenderiye ile ilgili 1810-1816 yılları istatistiklerinden ortaya çıkmaktadır: toplam 1313 geminin 888'i, yani yüzde 68'i "Yunan-Türk" diye tasnif edilmiştir. Bu tasnifler kaptanların ve gemilerin isimlerine göre yapılmakta olup kimi Rus bayraklı gemiler de "Yunan" sayılmıştır. Kandiya ve Odessa gibi limanlarda buna benzer hesaplar, "Yunan-Türk" gemilerinin oranlarını, bu yıllarda yüzde 81 ve yüzde 58 olarak vermektedirler. Belli

bir oranda yanlışların varlığı kabul edilse de, “Yunan” olan gemilerin yüzdesi kuşku bırakmayacak kadar yüksekti. (Kremmydas 1988, 119).

Ancak 1816-1821 yılları göz önüne alındığında, ve elde bulunan istatistikler değerlendirildiğinde, aynı limanlarda “Yunan/Türk” gemilerinin oranlarında kesin bir azalma görülmektedir. Iskenderiye’de 1816’da bu oran yüzde 49’dur (yüzde 68’e karşılık); Kandiya’da 1819-1821 yılları arasında yüzde 19 (yüzde 81’e karşılık); Odessa’da ise 1818-1821 yıllarında yüzde 45 (yüzde 58’e karşılık). Ama oranlardan başka bir azalma, bu sözü geçen limanlara uğrayan toplam gemilerde görülen azalmadır. Bu yeni dönemde ticaretin bir krize girmiş olabileceği akla gelmektedir. 1815 yılından sonra Doğu Akdeniz limanlarında İngiliz gemileri “Yunan” gemilerinin yerini almaya başlamaktadırlar.

İplik üretiminde ve ihracatı alanında görülmüş olan ekonomik kriz ile genel ticaret alanında görülen bu krizden sonra, “*tarihçilerin 1821 Yunan İhtilali’ni bu krizlerin ışığında yeniden yorumlanmasının gereğini*” savunan tarihçiler olmuştur (Kremmydas 1988, 124). “*Kuşkusuz olan, 1815’ten sonraki Yunanlı gemi sahiplerinin yoksullaşmalarını, üretimdeki düşüşün de izlemiş olduğudur*” (Yannouloupoulos).

“Yunan/Türk” gemileri olarak belirlenmiş olan gemilerin “milliyeti” bir açıklama gerektirmektedir. Bu gemiler Osmanlı Devleti’ne bağlıydı; “Yunan/Türk”, “Hristiyan/Müslüman” biçiminde sınıflandırılmalarının anlamı pek açık değildir. Gemilerin, Osmanlı Devleti içindeki konumları, işlevleri, katkıları, yararları ve hukuk açısından varlıkları, tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi, gemi sahibinin adından bağımsız olarak, Osmanlı (uyruklu) idi. Osmanlı Devleti’nin ticaret gemileri ise, bu devletin ticaret ve genel olarak ekonomi alanındaki etkinliğini ve dünya içindeki işlevini ve düzeyini gösterir. Tarihçilerin Osmanlı Devleti ticaret gemilerini uy-

rukluk dışında bir tür “milliyet”e göre ayırmaları, Osmanlı Devleti geleneğinde uyrukluğun değil “ümme” anlayışının temel bir anlayışa dönüşmüş olmasından ve bu geleneğin, ulusçu ve çağdaş devlet döneminde de sürdürülmüş olmasından kaynaklanmaktadır.

Kaldı ki Osmanlı Devleti’nde “Yunan” gemilerinin bir bölümü Yunan kaptan ve gemicilerce çalıştırılan Müslüman ve Türk sahiplerinin malıydı. 1751 yılında Kandiya’dan kaynaklanan bir listeden anlaşıldığına göre Türkler bu kentte bulunan bütün gemilerin sahipleriydi (Kremmydas 1988, 125). Avrupa limanlarında ise “Yunan” olarak kaydedilen gemilerin büyük bir bölümü, “ulusal” kayıtlarını harhalde “sahip olma” gerçeğinden değil, işletenler açısından kazanmışlardı.

Yunanlı tarihçi Kremmydas Yunanlılar’ın geleneğinin gemiciliğın gelişmesinde önemli bir rol oynamış olabileceğini ileriye sürmekte, Yunan ve Türk gemi sahiplerinin ortak bir çıkar paylaştıklarından, bu dönemde ve ticaret konusunda, ortak bir ideoloji ve faaliyet izlemiş olmaları gerektiğini de ileriye sürmektedir.

Türkiye kaynakları da, Müslüman gemi sahiplerinin hiç de azımsanmayacak bir sayıda olabileceğini ortaya koymaktadır (Kurtoglu 82). 1781 tarihli bir sayımda 222 adet gemiden, kaptan (ve sahip) isimlerinden elde edilebilen bilgilere göre 87 geminin yüzde 53’ü (46 gemi) Müslümanlar’ın elinde, yüzde 47’si (41 gemi) Hristiyanlar’ın ve Yunanlılar’ın elindedir. İsimlerinin verilmediği ama Poros, vb. gibi Ege adalarında oldukları belli olan 57 geminin hepsinin “Yunan” olduğunu kabul etsek bile “Türk” gemileri gene de yüzde 32’nin altına düşmemektedir. Ayrıca büyük gemilerin (kalyon, üç direkliler gibi) genel olarak “Türkler”in elinde olması, taşıma gücü açısından da “Türk” malı gemilerinin önemli olduğunu göstermektedir. Bu gemilerin kimler tarafından

kullanıldığı, doğal olarak ayrı bir konudur.

Yunanlılar'ın sahip oldukları gemilerle ilgili bilgilerden anlaşıldığı gibi, sahip olma biçimi bir tür "şirket"leşmeye bağlıydı. Ticari bir kontrat ile bir araya gelen ortaklar, önce geminin yapımını sağlamakta, sonra ise her ticari seyahat için her ortağın sermaye ve çalışma oranına göre, elde edilen kârlar bölüşülürdü. Bu tür bir ortaklık ve şirketleşme ticaret risklerini de azaltmaktaydı. Kriz dönemi öncesine dek, yani 1810, 1812'den önce, kârlar tatmin ediciydi (Kremmydas 1985-6, II). Buğday ihraç eden ve yılda üç geziye çıkan bir geminin iki yıl içinde geminin maliyetini karşılayabildiğini yukarıda görmüştük.

Osmanlı tüccarlarıyla Batılı tüccarlar arasında rekabet ve çıkar çatışması Batı elçilerinin hükümetlerine göndermiş oldukları raporlarda kesin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti bu çatışmada zaman zaman seyirci kalmıştı. Tüccarlar da çıkarlarını korumayan Osmanlı Devleti yerine yabancı güçlere sığınmayı sık sık yeğlemişlerdi. Yunanlı tüccarla Batılı tüccarlar arasındaki ilişki bir çelişki/işbirliği ilişkisi olarak algılanabilir (Maksimov 10, 11). "Zimmilerin bir kısmı berat ve patentler ile elde ettikleri imtiyazları iyi değerlendirmişler ve bir müddet sonra da... müste'min tüccarın kendisine rakip olarak ortaya çıkmışlardır... İzmir'deki Hollandalı tüccarlar, yalnız büyük zarar etmekle kalmayıp bir kısmı da iflas etmeye başlamıştı... İngiliz tüccarlar (da), 1803'ten başlamak üzere zaman zaman gayri müslim Osmanlı tebaasının ve özellikle Rumlar'ın, İngiltere'ye yaptıkları ticarete izin verilmemesi yolunda... tehditlere bile başvurmuşlardı... Fransızlar (da Rumlar'ın) Fransa'ya ticaret yapmalarının engellenmesi gerektiğini ileriye sürüyordu" (Bağış 55, 57).

Rum milletinin konumu ile ilgili olarak F. Braudel'in yazdıkları ise şöyle: "Türkiye'de (Osmanlı Devleti'nde, H.M.), temelde ticaret sınıfını oluşturan kent burjuvazisi Müslüman

değildi: Ragusalı, Ermeni, Yahudi, Yunanlı ve Batılı'ydılar. Türkler'e genel olarak ticaret fazla çekici gelmiyordu" (1982, 727); "Devrimci ve Napolyoncu savaşların (1793-1815) uzun süreli krizi Levant içinde Fransız tüccarlarının eylemlerine son verince onların yerini Yunanlı tüccarlar ve gemiciler doldurdu; bu başarı yaklaşmakta olan Yunanistan'ın bağımsızlığı konusunda da etkisini gösterecekti" (1984, 480, 481).

R. Clogg ise şöyle bir sonuca varmaktadır: "Sonuç olarak, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyıl başında önemli bir Yunan ticaret burjuvazisinin oluşmuş olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu içinde genel olarak iş girişimciliğine ve sermaye birikimine karşı olan iklimden dolayı, bu girişimci yeteneğe sahip olanların büyük bölümünün İmparatorluk'un sınırları dışında bulunduğunu söyleyebiliriz" (1981, 94). Yunanistan dışındaki koloniler içinde Venedik en önemli olanıdır. Padua, Napoli, Ankona, Toledo, Lyons ile birlikte, 15. yüzyıldan başlayarak, "Yunan geleneğinin" korunmasında da bu kentlerin önemli rolleri olmuştur (Geanakoplos 61).

Yunanlılar'ın yada Rum milletinin ticaret yaşamı "Türk Tarihçiliği" adlı bölümde, bu konudaki kimi yorumlar çerçevesinde yeniden ele alınmaktadır. Ama şimdi temel konumuza, doğmakta olan Yunan ulusu içindeki ideolojik gelişmelere, çekişmelere ve farklılıklara bakalım.